

આદર્શ અનુવાદ માટે અનુવાદકની સજ્જતા

શ્રી ભીખાભાઈ ગો. સોલંકી

શ્રી સૌરભ આર્ટ્સ કોલેજ -વિસણવેલ ગડુ તા-માળીયા-હાટીના જિ.-જૂનાગઢ-૩૬૨૨૨૫ મો-

૯૮૭૯૫૬૭૬૪૪

પ્રસ્તાવના:

અનુવાદક એક સર્જક જેટલી જ મહત્વની વ્યક્તિ ગણાય છે. અનુવાદ જેવો લાગેજ નહિ તે ખરો અનુવાદ! જાણે કૃતિ માણતા હોઈએ એવું સતત 'ફિલ' થયા કરે. પરંતુ એવો અનુવાદ આપતાં અનુવાદકે તેની સજ્જતા કેળવવી પડે. કઠોર સાધનાના પરિપાક રૂપે જ એવો અનુવાદ મળી શકે. અનુવાદ તો શબ્દ-શબ્દે વિસામા લઈને જ સિધ્ધ થાય. એકલો શબ્દ પકડીને ચાલીએ તોય ભૂલા પડી જવાય. શબ્દતો ખરો જ. પરંતુ સાથે જ એનો ભાવ પણ પકડવો પડે. મૂળ કૃતિનો માત્ર અર્થ જ નહિ, એનો ભાવ અને સમગ્ર આનંદ સામટો ઉપલબ્ધ કરાવે તે અનુવાદ જ શ્રેષ્ઠ. અનુવાદ ઘણો શ્રમ માગી લેતું વિધાકર્મ છે. એ 'વેઠ' નહિ બની રહેતા 'સંશોધન'(Research)બની રહેવું જોઈએ. અનુવાદ એ કૃતિ છે. પણ એ ફોટો કોપી નથી. સર્જન સહેલું છે. એમ નથી પણ અનુવાદ સર્જનની સરખામણીએ ખુબજ અધૂરું કાર્ય છે.

અનુવાદ પ્રક્રિયા:

સર્જકની વિશિષ્ટ મુદ્રા વિના કૃતિની કલ્પના થઈ શક્તિ નથી. તેવું જ અનુવાદનું પણ છે. અનુવાદકનું કાંમ તો સર્જક કરતાં પણ વધુ દુર્ઘટ છે. સર્જકને થયેલી અનુભૂતિને અનુવાદકે અનુવાદમાં યથાતથ ઉતારવાની છે, એટલા પૂરતો એ સર્જકને વશ છે એટલા પૂરતો એ પરતંત્ર છે. આમ કરવા જતાં અનુવાદક પોતે પણ કઈક અનુભૂતિ કરતો જતો હોય છે. સર્જકની વ્યક્ત અનુભૂતિને receive કરીને આવકારીને તે ફરી અનુવાદમાં ઝીલીને તેને ફરી અનુવાદ દવારા reject કરવાની છે. પરાવર્તિત કરવાની છે. આ પ્રક્રિયામાં મૂળ અનુભૂતિ પદાર્થ કેટકેટલા માધ્યમો માંથી પસાર થાય છે. આ માધ્યમો એ અનુભૂતિ પદાર્થમાંથી કેટલુંક પોતે ગળી જાય છે, તો કેટલુંક પોતે એમાં ઉમેરે પણ છે. આ પ્રક્રિયાને આયોગ સંકેતોમાં મૂકીને ગણિતિક પદ્ધતિએ સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

a. મૂળ અનુભૂતિ પદાર્થ કથયિતત્વ

b. કથયિતત્વને વ્યક્ત કરનાર કથક, સર્જક

c. કથયિતત્વનું ભાષામાં પ્રગટ રૂપ કથિત

d. કથયિતત્વનું અન્ય ભાષામાં ભાષાંતર-અનુવાદ

e. અનુવાદક

f. અનુવાદકનું અનુભૂતિ દ્વારા વ્યક્ત થતી મૂળ સર્જકની અનુભૂતિ

A અને b સંયોગ થઈને જે પરિણામ આવે છે તે c, b સર્જક a અનુભૂતિ પદાર્થને આત્મસાત કરે છે. સંવેદન માટેની ઇન્દ્રિયો હોય છે. આ ઇન્દ્રિયોને કેટલુંક ગમ્ય છે. તો કેટલુંક અગમ્ય છે. ઇન્દ્રિય પોતાના સંસ્કાર બળે કરીને કેટલીક ક્ષમતાઓ ધરાવે છે. કેટલીક બાબતોમાં એની અક્ષમતાઓ પણ હોય છે. પરિણામે અનુભૂતિ પદાર્થને આત્મસાત કરે છે. અને સર્જક પોતે તદરૂપ થતો હોય છે. પણ સપૂણ તેમ થઈ શકતું નથી. વળી એના માટે માધ્યમની મર્યાદાઓ નડે છે. છતા કૃતિ રચાય છે. એ કૃતિને અનુવાદક બીજી ભાષાના માધ્યમ દ્વારા

રજૂ કરે છે. માધ્યમો એક સરખા નથી, કેમકે ભાષા પોતે પણ એક સંસ્કાર હોઈને, તે તો ભાષા બોલનારી પ્રજાના સંસ્કાર વૈવિધ્યને વ્યક્ત કરવાની ક્ષમતાવાળી બને. એવો પ્રયત્ન તેને ભાષાના ભાષકોનો હોય એ સહજ છે. તેથી કોઈ પણ ભાષા સમાન similar હોય ન શકે. અનુવાદકને આમ લાભની ખામીઓ અને ખૂબીઓની ભુલ ભુલમણિમાથી પસાર થવું રહ્યું

અનુવાદકની પ્રક્રિયામાં કેન્દ્રસ્થાને અનુવાદક છે. એના દ્વારા જ અનુવાદની પ્રક્રિયાની શરૂઆત થાય છે. અનુવાદક બે કે બેથી વધારે ભાષાનો જાણકાર હોવો જોઈએ. સ્ત્રોતભાષા અને લક્ષ્યભાષાનો જાણકાર હોવો જોઈએ. મૂળકૃતિની ભાષાને સ્ત્રોતભાષા અને જે ભાષામાં અનુવાદ કરવાનો હોય તે ભાષાને લક્ષ્યભાષા કહેવામા આવે છે. દૂકમાં સ્ત્રોતભાષા (Source language) માથી લક્ષ્યભાષા(target language) માં લઈ જઈએ ત્યારે અનુવાદની પ્રક્રિયા થઈ ગણાય.

કોઈપણ અનુવાદ મૂળકૃતિનું સમાધાન જ હોય છે. (All Translation are compromise), અનુવાદ અરિસાની ગરજ સારે છે. જેમાં મૂળ નહીં પણ મૂળનાં જેવું પ્રતિબિંબ દેખાય છે આ પ્રક્રિયાને અનુવાદ કહેવામા આવે છે.

અનુવાદની પ્રક્રિયામાં શબ્દે શબ્દનો અનુવાદ કરવો કે પછી એમાં આવતી કહેવતો, રૂઢિપ્રયોગોનો અભ્યાસ કરવો. પછી એમાં આવતી કહેવતો રૂઢિપ્રયોગોના આધારે અનુવાદ કરવો એ. અનુવાદની પ્રક્રિયામાં સમસ્યા રૂપ છે.

અનુવાદની પ્રક્રિયામાં અનુવાદક મૂળકૃતિ સાથે તાદાત્મ્ય સાધે છે, ત્યારે તેની

આસપાસનું બધું જ ભૂલી જાય છે. અનુવાદ પ્રક્રિયા બે પરકાયા પ્રવેશ જેવું કાર્ય છે. જેમાં એક ઉદરમાં રહેલ ગર્ભને બીજા ઉદરમાં લઈ જવામાં આવે, પરંતુ એના આત્માને હાનિ ન થવી જોઈએ, તેમ અનુદિત કૃતિમાં મૂળ કૃતિનો પ્રાણ આવવો જોઈએ. અનુવાદની પ્રક્રિયામાં સાથે-સાથે નાની મોટી અનેક સમસ્યાઓ જોડાયેલ છે. જેમ મકાન માત્ર સિમેન્ટ કે સળિયામાંથી બંધાઈ જતું નથી. તેમ અનુવાદકની પ્રવૃત્તિ પણ અનેક નાની મોટી સમસ્યાઓનો સુમેળ સાધી કરવામાં આવે છે. સર્વ સમસ્યાઓનો સુમેળ એટલે અનુવાદ...

અનુવાદકની સજ્જતા :

આદર્શ અનુવાદ તેજ હોઈ શકે કે જેનો સ્ત્રોત ભાષા અને લક્ષ્યભાષા બંને પર સારો એવો અધિકાર હોય. ખાસ કરીને લક્ષ્યભાષા પર વધારે અધિકાર હોવો જરૂરી છે. સ્ત્રોતભાષાની સામગ્રીનો અર્થ બરાબર સમજવો જરૂરી છે. પરંતુ ઉચિત અભિવ્યક્તિ માટે લક્ષ્યભાષા પર સારો એવો અધિકાર હોવો જરૂરી છે. અર્થગ્રહણ કરતાં અભિવ્યક્તિ અધિક કઠણ પ્રક્રિયા છે.

અનુવાદક સહૃદય હોવો જોઈએ. મૂળકૃતિના દેશકાળ પરિસ્થિતિ વાતાવરણ બધું પકડવું જોઈએ. મૂળકૃતિના સર્જકના હૃદયની લાગણી,ભાવના,સંવેદના એના મનની અંદર આશા,માનસિકતા,મનોકામના વગેરેને લક્ષ્યભાષામાં વ્યક્ત કરવા માટે અનુવાદકમાં સજ્જતા હોવી જરૂરી છે. આ માટે અનુવાદકમાં મૂળભાષા કે સ્ત્રોતભાષા અને લક્ષ્યભાષા પર કાબૂ હોવો જોઈએ.આત્મીયતા હોવી જોઈએ.

અનુવાદકનું કાર્ય લેખનની જેમ વિશેષ દક્ષતાની અપેક્ષા રાખે છે. દા.ત અંગ્રેજી જાણવાથી અંગ્રેજીમાં લખાયેલા સાહિત્યનો અનુવાદ ન થઈ શકે. અનુવાદ ફક્ત ભાષાના

જ્ઞાનના બળ પર સંભવી ન શકે. મૂળકૃતિમાં રૂઢિપ્રયોગો, પદાવલી વગેરે હોય છે. આદર્શ અનુવાદક અનુવાદ કરતી વખતે વિવેકથી કામ લે છે.

આદર્શ અનુવાદક જ્યારે કૃતિનો અનુવાદ કરતો હોય ત્યારે તે કૃતિની ભાષા, તેનું સ્વરૂપ, તેનું અંતઃતત્ત્વ સર્જકનો ઝોક વગેરેનો ખ્યાલ રાખે છે. તેના આધારે અનુવાદ કરે છે. એ માટે અનુવાદને ભગીરથ પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. આવા અનુવાદક પાસે ભાષાના છંદોલયના પદવિન્યાસના, પ્રાસરચના, છંદોલાયજન્ય, સંગીત ત્વના પ્રયાયો વગેરે પ્રક્ષો ઊભા થાય છે. એના અનુવાદકે સૂઝ સમજ અને શક્તિમતિ પ્રમાણે ઉકેલ લાવવાનો હોય છે.

અનિવાદકે દ્વિભાષી જ માત્ર નહીં, પણ દ્વિસાંસ્કૃતિક પણ બનવું જોઈએ. સાંસ્કૃતિક સંદર્ભો અનુવાદમાં આવવા જોઈએ. અનુવાદ વાચતી વખતે મૂળકૃતિ વાચતા હોય એ જણાવું જોઈએ.

આદર્શ અનુવાદકે સાહિત્યના જુદા જુદા પ્રકારની શૈલી પ્રમાણે અનુવાદ કરવાનો હોય છે. ધર્મ ક્ષેત્ર કે પ્રાદેશિક વ્યક્તિગત સાંસ્કૃતિક પૃષ્ઠભૂમિ આદિ અનેક તત્ત્વો ભાષા સાથે સંકળાયેલાં હોય છે. અનુવાદકે આ તત્ત્વો સાથે સંયોજિત ભાષાનો પ્રયોગ કરવાનો હોય છે. આ માટે તેણે સામગ્રીની વિશેષ પૃષ્ઠભૂમિનું સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

અનુવાદકે રુચિ, યોગ્યતા, ઉંમર પૃષ્ઠભૂમિ વગેરે અનુસાર જ અનુવાદનો પ્રકાર સ્વીકારવો જોઈએ. જેમ કે ગહન વૈજ્ઞાનિક લેખનો અનુવાદ વિદ્વાન સંશોધક માટે કરવામાં આવે, ત્યારે એક-એક શબ્દનું ધ્યાન રાખવું પડે છે. વૈજ્ઞાનિક સામગ્રી તૈયાર કરવા માટે આ કડકાઈની આવશ્યકતા નથી. જે સ્તરના

વાચકો માટે મોલિક કૃતિઓના રૂપાંતર કે અનુવાદ કરવામાં આવે છે, તેમના સ્તરની લક્ષ્યભાષાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

આદર્શ અનુવાદ માટે પ્રતિભા અભિપ્રેત છે. તે એવા પ્રકારના અનુવાદ કરે છે કે જે અનુવાદ ન લાગતાં મોલિક લાગે. અનુવાદક સર્વ રીતે સજ્જ અને ઘડાયેલો હોવો જોઈએ. ઉત્તમ અનુવાદકનું વિશાળ વાંચન હોવું જરૂરી છે, અનુવાદ પૂરીલગનથી અને નિષ્ઠાથી કરવો જોઈએ. અનુવાદકમાં ગંભીરતા હોવી અનિવાર્ય છે.

વસ્તુતઃ મૂળકૃતિને ન્યાય આપે એવા અનુવાદ કરવા એ જ આદર્શ અનુવાદ છે. આમાં અનુવાદને મળેલી સફળતાનું મૂલ્યાંકન અનુવાદકના વિશેષજ્ઞ આંકી શકે છે આના માટે અનુવાદકમાં ભાષાનો વિશેષ અનુભવ જરૂરી છે. અનુભવ અનુવાદમાં મહત્વનો ભાગ બજવે છે. ઘોડેસવારીનો અનુભવ કર્યા વગર ઘોડેસવારી થઈ શક્તિ નથી. તેમ અનુવાદમાં અનુભવ જરૂરી છે. અનુવાદમાં જે શબ્દના અનુવાદ થાય એ શબ્દનો જ અનુવાદ કરવો જોઈએ. જે શબ્દનો અનુવાદ ન થાય એ શબ્દનો અનુવાદમાં અનુવાદકો મૂળ શબ્દનો જ ઉપયોગ કરે છે. જ્યારે કેટલાંક મૂળ શબ્દને છોડી દેતા હોય છે. અનુવાદકમાં સર્જક પ્રતિભા હોવી જોઈએ.

“કેટફોર્ડના કથન અનુસાર અનુવાદમાં અનુવાદક સ્ત્રોતભાષામાં આપેલા મૂળ પાઠને લક્ષ્યભાષામાં સહપાઠના રૂપમાં ફરી રચે છે. મૂળ પાઠ અને લક્ષ્યભાષાના પાઠ એક સમાન હોવા આવશ્યક છે.

અનુવાદકનો સંબંધ સ્ત્રોતભાષાના સંદેશના પહેલા અર્થ અને પછી શૈલીની સપાટી

પર લક્ષ્યભાષામાં નિકટતમ સ્વાભાવિક અને
તુલનાત્મક તુલ્યાર્થક ઉપાદાન પ્રસ્તુત કરે છે.

સંદર્ભગ્રંથ

૧ અનુવાદકળા લે.એન.ઇ.અધ્યર

૨ સ્વર્ણિમ રાજભાષા વિશેષાંક -ભાષા
નિયામકની કચેરી -ગાંધીનગર

૩ રાજભાષા -ભાષાનિયમકની કચેરી-
ગાંધીનગર